

Levél a hitveshez

Az Abdán és Pannonhalmán, 2009. szeptember 25–27-én
rendezett *Levél a hitveshez*-konferencia szerkesztett
és bővített anyaga

Alkotó szerkesztő:

Fűzfa Balázs

SAVARIA UNIVERSITY PRESS
Szombathely – 2010

A konferencia megrendezésének
és a könyv kiadásának kiemelt támogatói:

PETŐFI IRODALMI MÚZEUM

További támogatóink:

A NYUGAT-MAGYARORSZÁGI EGYETEM SAVARIA
EGYETEMI KÖZPONTJA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KARÁNAK
TUDOMÁNYOS BIZOTTSÁGA

A BABES–BOLYAI TUDOMÁNYEGYETEM
SZATMÁRNÉMETI KIHELYEZETT TAGOZATA

SAVARIA UNIVERSITY PRESS ALAPÍTVÁNY
SZATMÁRNÉMETI PRO MAGISZTER TÁRSASÁG

Külön köszönjük

Ásványi Iлона, Fazekas Bence, Fűzfa Ottó, Horváth István,
Jáni Annamária, Jordán Tamás, Nyitrai Kata, Polgár Tibor,
Sipos Tamásné, Somogyi György, Szabó Zsolt és
Vilcssekné Czene Otília nélkülözhetetlen segítségét!

© Fűzfa Balázs szerkesztő és a szerzők, 2010

Papp Judit

„... S TE MESSZE VAGY”

A *Levél a hitveshez* összevetése a vers angol és olasz fordításaival

„A műfordítás mindig csoda egy kicsit, csoda, ami megesik a költővel, s ugyanakkor munka is, fárasztó és nehéz, épp nehézségében vonzó.”

(Radnóti Miklós: *A műfordításról*)

Radnóti Miklós *Levél a hitveshez* című költeménye először a *Tájékoztató égből* jelent meg, s egyike annak az öt versnek, melyeket a költő a Lager Heidenauban, „Žagubica fölött a hegyekben” írt 1944 augusztusa és szeptembere között, s melyeket noteszéből lapokra másolva Szalai Sándornak adott át megőrzésre, mielőtt elindult volna körülbelül háromezer-hatszáz munkaszolgálatos társával Győr (Abda) felé. A másik négy költemény, melyeket felesége, Gyarmati Fanni így kapott meg, a *Hetedik ecloga*, a *Gyökér*, az *A la recherche...* és a *Nyolcadik ecloga* volt. A *Levél a hitveshez* egyfelől természetesen a *Bori notesz*ben található versekkel mutat szoros tematikai kapcsolatot, másfelől a korábbi szerelmes verseiből alkotott ívet zárja le¹. A költő pontos dátummal látta el verseit, mint aki az utókor számára ír, az utókor részére örökíti meg saját korának természetét.

A vers műfaja episztola; a bori versek közül költői levél még a *Hetedik ecloga*. Érdekes azonban, hogy mindhárom verzióban a levélformára csak a költemény címe utal, a szövegben erre nincsenek utalások.²

¹ FERENCZ Győző, *Radnóti Miklós élete és költészete. Kritikai életrajz*, Bp., Osiris, 2005, 730.

² Vö. „Ékezetek nélkül, csak sort sor alá tapogatva, / úgy írom itt a homályban a verset, mint ahogy élek, / vaksin, hernyóként araszolgván a papíron.” (*Hetedik ecloga*)

A *Levél a hitveshez* pontos metrika jellemzi. Az öt nyolcsoros versszak jambikus lejtésű sorokból áll:

$\cup - | - - | \cup - | \cup - | \cup - | x$
 A mélyben néma, hallgató világok,

A versforma választása természetesen nem véletlen Radnóti Miklós költészetében; egyrészt így fejezi ki a klasszikus humanizmushoz való csatlakozását, másrészt a szabályszerű versképlet élesen szembeállítható a fasizmus által okozott általános rendetlenséggel.

Sajnálatos módon a Dallos és Toti³ féle olasz fordítás nem adja vissza sem a vers jambikus lüktetését, sem a rímképletet, míg a verset ihlető Radnóti Fanni közreműködésével készült Ozsváth- és Turner-féle⁴ angol fordítás ebben az esetben sokkal inkább szerencsésnek mondható.

A sorok mind tizenegy szótagból állnak; az efféle sor az olasz endecasillabóhoz hasonlítható. Ettől eltekintve azonban a fordítás nem őrizte meg a jelentős hírértékkel bíró eredeti versmértéket, azt szabad verssel helyettesítette. A formális szint pontosságát növeli a párrím jelenléte is, amely hasonló módon hiányzik az említett változatból. A szabályos magyar verssoroknak különböző szótagszámú sorok felelnek meg (9-től 24-ig). Vizsgáljuk meg például az első sort; a tizenegy szótag helyett itt tizenkettőt találunk:

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11
 $\cup \quad ' \quad | \quad - \quad ' \quad | \quad \cup \quad ' \quad | \quad \cup \quad - \quad | \quad \cup \quad - \quad | \quad x$
A mély ben né ma hall ga tó vi lá gok

³ Gianni TOTI szerk., *Miklós Radnóti, Ero fiore sono diventato radice*, Roma, 1995, Edizioni Fahrenheit 451.

⁴ Zsuzsanna OZSVÁTH és Frederick TURNER szerk., *Foamy sky, The Major Poems of Miklós Radnóti*, Bp., Corvina, 2002.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
-	∪	∪	∪	-	-	-	∪	-	∪	∪	∪
Mon	di	ta	ci	tur	n'in	quest	a	bis	so	mu	ti

Mondi taciturni, in quest'abisso, muti

Ezzel szemben az angol verzió azonos szótagszámú, azaz tízszótagos sorokból áll:

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
∪	-	∪	-	-	-	-	-	-	-
Be	neath	the	neth	er	worlds	deep	still	and	mute

**Beneath, the nether worlds, deep, still, and
mute**

A vers többnyire versmondatokból épül fel, a 'képrajzoló költői technika', azaz Radnóti, mindig újabb és újabb részletekkel toldja meg az elsődleges mondanivalót, az összetett mondatot újabb tagmondatok hozzáadásával tágítja, sokszorozza a képet.⁵ A *Levél a hitveshez* egyrészt két nagy lélegzetvételi részből áll, melyeket a harmadik versszakban a 'szaggatott', egyszerű mondatok választanak el egymástól akkor, amikor a versalany az őt Fannitól elválasztó távolságot méri fel. Másrészt az első versszak mintegy összefoglalja, megelőlegezi 'a vers egészének ívét', mely a hűvös nyugalomban talál megnyugvást. Ezért is szembetűnő az első versszak nagymértékben eltérő tagolása az angol fordításban, mely összesen 6 mondatból épül fel.

⁵ BORI Imre, *Radnóti Miklós költészete*, Novi Sad, 1965, 318.

A mélyben néma, hallgató világok,
üvölt a csönd fülemben s felkiáltok,
de nem felelhet senki rá a távol,
a háborúba ajult Szerbiából
s te messze vagy. Hangod befonja álmom, –
s szivemben nappal újra megtalálom, –
hát hallgatok, míg zsong körém felállván
sok **hűvös** érintésü büszke páfrány.

Mondi taciturni, in quest'abisso, muti,
urla, il silenzio, nelle mie orecchie, e anch'io
grido
ma nessuno può rispondere dalla lontana
Serbia svenuta nella guerra,
e tu non sei vicina. La notte, il mio sogno
abbraccia la tua voce
– e in cuore la ritrovo quando è giorno –
mi faccio silenzioso mentre attorno a me
brusiscono
levandosi orgogliose le felci, **fresche** alla
carezza.

Beneath, the nether words, deep, still, and
mute.
Silence howls in my ears, and I cry out.
No answer could come back, it is so far
from that sad Serbia swooned into war.
And you're so distant. But my heart
redeems
your voice all day, entangled in my dreams.
So I am still, while close about me sough
the great **cold** ferns, that slowly stir and
bow.

s a folytonos veszélyben, bajban élő
vad férfiak fegyvert s hatalmat érő
nyugalma nyugtat s mint egy **hűvös** hullám:
a 2 x 2 józansága hull rám.

nel perenne pericolo mi calmerà
la calma degli uomini rozzi che vivono nel
difficile, la calma che vale
come arma come forza come una
fresca ondata:
e mi ricade addosso il buon senso del due
per due...

And now that calm, whose habit is a power
and weapon to the savage, in the hour
of fate and danger, falls as **cool** and true
as does a wave: the sober two times two.

A költemény hangzása igen gazdag belső rímekben, alliterációkban, asszonáncokban és hangfestő, hangulatfestő, hangutánzó szavakban. Ha a fordításokat⁶ a magyar verssel összehasonlítjuk,

⁶ Pl.: fülemben s felkiáltok ... felelhet; valóság voltál; kamaszkorom kútjába; három vad határon; őszül ... ősz; folytonos ... férfiak fegyvert; nyugalma nyugtat; hűvös hullám ... hull; olasz: Serbia svenuta nella guerra; felci, fresche, sposa, spero; sulla sveglia strada; solo che sei lontana; buio e le bombe; perenne pericolo; angol: sad Serbia swooned; slowly stir; deep well of teenage dreams

azt tapasztaljuk, hogy ebből a szempontból az olasz változat sikeresebben ültette át az eredeti alliterációkat.

A második versszak második sorában a hanghatást fokozza egy asszonánc (voltál – zsoltár); s a zöngés-zöngétlen réshangpárok [s-zs, sz-z] ismétlődése a 'súlyosság' érzetét növeli:

ki biztos voltál, súlyos, mint a zsoltár.

Az olasz változatban a formális megfelelés szerényebb mértékű. A fordítók számára általában nehézséget okoz a mássalhangzók hangulati értékének, stiláris többletének idegen nyelvű érzékelte-tése. E változatban méltányolhatjuk a veláris és a pergetett mássalhangzók ismétlődését:

tu **che** eri sicura e **grave** come un salmo;

ugyanakkor az angol fordítást magasabb fokú egybehangzás jellemzi:

You whose **calm** / is as the weight and sureness of a **psalm**.

A versszak végén feltűnő a kamaszkori emlékek megfoghatatlanságát evokáló versbeszéd 'l' hanggal gazdagított intenzivitása, ez a nyomatékosság azonban elsikkad a két fordításban:

belülről lebbensz, így vetít az elme;
valóság voltál, álom lettél újra,
kamaszkorom kútjába visszahullva.

A mássalhangzós ismétlődés már a költemény első soraiban megjelenik, ahol külön figyelemre méltó a komplex költői kép telítettsége:

A mélyben néma, hallgató világok,
üvölt a csönd fülemben s felkiáltok,
de nem felelhet senki rá a távol
a háborúba ájult Szerbiából.

Az angol fordítás hasonló hatást kelt az olvasóban a páfrányok zsongását idéző 's' mássalhangzó gyakori ismétlődése által.

A hangutánzó szavak (üvölt és zsong) csak tovább fokozzák a sorok felidézõ erejét. E ponton a fordítók csak nehézkesen tudják visszaadni a versszak poétikai, szintaktikai erejét:

Mikor láthatlak újra, nem tudom már,
ki biztos voltál, súlyos, mint a zsoltár,
s szép mint a fény és oly szép mint az
 árnyék,
s kihez vakon, némán is eltalálnék,
most bujdokolsz a tájban és szememre
belülrõl lebbensz, így vetít az elme;
valóság voltál, álm lettél újra,
kamaszkorom kútjába visszahulva

Quando potrò rivederti, non lo so più,
tu che eri sicura e grave come un salmo,
bella come la luce, bella come l'ombra – tu
 per cui troverei
la strada anche cieco, anche muto –
tu ora ti nascondi nel paesaggio e da dentro
sali fino ai miei occhi, così ti proietta la mente,
realtà eri e sogno sei diventata
ricadendo nel pozzo della mia adolescenza:

When I'll see you, I don't know. You whose calm
is as the weight and sureness of a psalm,
whose beauty's like the shadow and the light,
whom I could find if I were blind and mute,
hide in the landscape now, and from within
leap to my eye, as if cast by my brain.
You were real once; now you have fallen in
to that deep well of teenage dreams again.

Az ellentét alakzatának halmozása növeli a vers feszültségét. Radnóti elõszeretettel használ ellentétes értelmû kifejezéseket; az elsõ versszakban az ellentét a csönd (*néma, hallgató, csönd, hallgatók*) és a különféle hanghatásokat jelölõ szavak (*üvölt, felkiáltók, zsong, bangod*) között jön létre. A csönd oly mély, oly elviselhetetlen, hogy a vers lírai alanyát hirtelen felkiáltásra ösztönzi. Az értelem hallgatni kénytelen (*néma, hallgató*)⁷ a háború borzasztó kakofóniájában; az oxymoron a magányosság rejtett dimenzióit tárja fel.”

Egy újabb dichotómia egyfelõl a fény és az árnyék, másfelõl a valóság és az álm között kel életre. Az elsõ esetben a verssor két félsorra bomlik, s mindkettõ egy-egy egymással ellentétes értelmû, anaforával bevezetett hasonlat:

⁷ Vö. „a háború hallgatók évei közben” (*À la recherche...*)

s szép mint a fény és oly szép mint az árnyék.

Az olasz sor hűen tükrözi az eredeti sor szerkezetét és tartalmát is:

bella come la luce, bella come l'ombra.

Az ellentétet megőrzi az angol változat is, de a sor kettős szerkezete összevontabbá vált:

Whose beauty's like the shadow and the light.

Pár sorral később az ellentét nem csupán a *valóság* és az *álmom*, hanem a két állítmány (*voltál* és *lettél*) között szintén feszültséget teremt.

A harmadik versszakban egyszerre tűnik fel a jelen, a múlt és a jövő dimenziója; élesen kirajzolódik az újrakezdés, a túlélés vágya. A háttérben nemcsak az a szerelmi-házassági válság sejlik fel, melyen 1941 tavasza és 1942 nyara között esett át a házaspár, amikor a költő szerelmes lett Beck Judit festőművészbé⁸, hanem elsősorban Gyarmati Fannival való 15 éves őszinte kapcsolata. A versbeli jelen helyzetében egyszerre jut kifejezésre a halálra-ítéltség gondolata és a túlélési vágy.

féltékenyen vallatlak, hogy szeretsz-e?
s hogy ifjuságom csúcsán, majdan, egyszer,
a hitvesem leszel, – remélem újra
s éber lét útjára visszahullva
tudom, hogy az vagy! Hitvesem s barátom, –
csak messze vagy! Túl három vad határon.
S már őszül is. Az ősz is ittfelejt még?
A csókjainkról élesebb az emlék;

e, geloso, ti interrogo: mi ami?
E che, sulla cima della mia giovinezza, un giorno
lontano,
tu sarai la mia sposa, spero di nuovo,
poi sulla sveglia strada dell'esistenza ricado
e so che lo sei già, mia sposa e amica,
solo che sei lontana, al di là di tre selvaggi confini.
E già l'autunno... anche l'autunno mi dimentica qui?
La memoria è più acuta sui tuoi baci,

Jealous interrogations: tell me; speak.
Do you still love me? will you on that peak
of my past youth become my future wife?
– But now I fall awake to real life

⁸ *Válság és szerelem*, In: Ferencz Győző (2005), *Radnóti Miklós élete és költészete*, *Kritikai életrajz*, Osiris, Budapest, 517–530.

and know that's what you are: wife, friend of years,
– just far away. Beyond three wild frontiers.
And Fall comes. Will it also leave with me?
Kisses are sharper in my memory.

Doktori tanulmányaim során az európai háborús költészetet⁹ jellemző költői képeket vizsgálva néhány különleges metaforikus folyamat igen nagyarányú jelenlétét tapasztaltam. A leggyakoribbak között tárgyalhatjuk a megszemélyesítést, a megelevenítést, a statikus vagy természetbeli jelenségek dinamizációját (a háború sodra szinte bármit képes mozgásba hozni); a vegetatívvá válást és az 'elembertelenedést'. Ezek a költői képek kölcsönös kapcsolatot hoznak létre a háború által feldúlt világ és az emberiség között. Természetesen Radnóti költeményének elemzése is bizonyítja e költői eszközök széles körű használatát.¹⁰

Az első kép a csöndbe ájult tájat metaforizálja, a kétségbeesett kiáltásra nem érkezik válasz. A világok, a csönd, a páfrányok, a határ és az ősz mind antropomorf jelzőkkel társulnak, a „háborúba ájult Szerbiából” szószerkezetben pedig a megszemélyesítés a dinamizáció hatását is felfokozza. Az angol verzióban a 'mélynek' a 'nether worlds', 'alvilág, pokol' kifejezés felel meg.

Az első kép, a „s te messze vagy” állítással zárul (And you're so distant.), amely az olasz verzióban egy litotésszé alakul át 'e tu non sei vicina' ('és te nem vagy közel'). A hitves távolságára vonatkozó állítás a harmadik versszakban újra megismétlődik,

⁹ *La poesia di guerra europea tra il primo e il secondo conflitto mondiale*, Scuola Europea di Studi Avanzati, Nápoly.

¹⁰ Pl.: „néma, hallgató világok” – 'Mondi taciturni, muti' – 'Beneath, the nether words, deep, still, and mute'; „üvölt a csönd” – 'urla, il silenzio' – 'Silence howls in my ears'; „háborúba ájult Szerbiából” – 'Serbia svenuta nella guerra' – 'from that sad Serbia swooned into war'; „Hangod befönja álmom” 'il mio sogno abbraccia la tua voce' – 'But my heart redeems / your voice all day, entangled in my dreams'; „körém felállván sok hűvös érintésü büszke páfrány” – 'attorno a me bruiscono levandosi orgogliose le felci' – 'while close about me sough / the great cold ferns, that slowly stir and bow'; „Az ősz is ittfelejt még?” – 'anche l'autunno mi dimentica qui?' – 'And Fall comes. Will it also leave with me?'

nyomatékot kap. A költői alany körül csak a páfrány zsong, és nyújt hűvös simogatásával némi megkönnyebbülést.

A női szépséget láttató újabb kép (második versszak) ritmikai váltást idéz elő, a tempó hirtelen módosul, s a harmadik versszak közepén három gyors kijelentés követi egymást. Fanni már Radnóti Miklós felesége és hűséges társa, de elválasztja őket „három vad határ”.

Az éber lét érzékelhető valósággá lesz, amit a szöveg útként jelenít meg. A kamaszkor mint emlékekkel teli kút bukkan fel a beszéd személy képzetében. A fiatalság, konkrét dimenziójú, magas hegyként emelkedik ebben a 'tartályban'. A két kép feszültséget kelt a magasság és a mélység két véglete közt.¹¹ A múlt valamiféle szakadék, amelyben elsüllyednek a világok, az ifjúság és a boldog szerelem édes emlékei.

A vers vége felé ismét találkozunk az út prototipikus távlatával: „megjártam érted én a lélek hosszát”. Nagy hírértékű metaforáról van szó, mely nagyszerűen érzékelteti a szenvedések sokszorozódását, viselési kényszerűségét. A kép igen szemléletes a két fordításban is.

Ebben a versszakban a dinamizáció egy szédítő, függőleges 'esés', amely egyértelműen a fenyegető veszélyre, a halálra utal: „a bombák fönt a gépben zuhanni vágytak”; „zuhanó lángok”. Végül a józanság hangja, az elme kíméletlen kényszere jut érvényre, ami a költőt a kitartásra kényszeríti, s a megmenekülés és a találkozás halvány reményét ébreszti fel: „a 2 x 2 józansága hull rám”. Az eddig felsorolt képek a mozgást és a hangzósságot fokozzák, míg a vers egyetlen színesztéziája az emlékezés absztrakcióját érzékíti meg egy a tapintás szférájába tartozó élménnyel: „élesebb az emlék” (vö. 'La memoria è più acuta sui tuoi baci' és 'Kisses are sharper in my memory').

csodákban hittem s napjuk elfeledtem,
bombázórajok húznak el felettem;

credevo nei miracoli, e mi dimenticavo i giorni
degli abbracci,

¹¹ A háború gyakran teremt ehhez hasonló feszültséget. Így például sokan magasztalták a pilótákat, akik a magasból belátták az egész környezetet, s elpusztíthatták a földi célpontokat.

szemed kékjét csodáltam épp az égen,
de elborult s a bombák fönt a gépben
zuhanni vágytak. Ellenükre élek, –
s fogoly vagyok. Mindent, amit remélek
fölmértem s mégis eltalálok hozzád;
megjártam érted én a lélek hosszát,

squadre di bombardieri mi tirano addosso,
stavo proprio ammirando nel cielo il celeste dei tuoi
occhi,
ma si è fatto buio e le bombe degli aerei, lassù
desiderano piovere. Malgrado loro, io vivo
e sono prigioniero. Ho misurato le mie speranze,
eppure per raggiungerli troverò la strada,
per te ho percorso la lunghezza dell'anima,

Daylight and miracles seemed different things.
Above, the echelons of bombers' wings:
skies once amazing blue with your eyes' glow
are darkened now. Tight with desire to blow,
the bombs must fall. I live in spite of these,
a prisoner. All of my fantasies
i measure out. And I will find you still;
for you I've walked the full length of the soul,

A negyedik versszak metaforája ugyancsak páratlan szépséggel bír. A költő ábrándozását a bombázók zúgása szakítja félbe: „bombázórajok húznak el felettem; / szemed kékjét csodáltam épp az égen, / de elborult s a bombák fönt a gépben / zuhanni vágytak.”¹² Az olasz fordítást két alliteráció is gazdagítja: 'cielo/celeste' és 'buio/bombe'. Az eredeti és az olasz változatban az olvasó a beszédsubjektum tekintete által szemléli a láthatárt, ezzel szemben Ozsváth és Turner egy tárgyilagos képet tárnak elénk, talán metrikai okokból.

Több háborús költőt is erős kötődés fűzött a növény-¹³ és állatvilághoz. A természetet egyrészt ellenséges, esetleg közömbös létezőként fogták fel, másrészt olyan entitásként, amely az emberiséghez hasonló sérülések elszenvedője.¹⁴

¹² Vö.: 'squadre di bombardieri mi tirano addosso, / stavo proprio ammirando nel cielo il celeste dei tuoi occhi, / ma si è fatto buio e le bombe degli aerei, lassù / desiderano piovere'; 'Above, the echelons of bombers' wings: / skies once amazing blue with your eyes' glow / are darkened now. Tight with desire to blow, / the bombs must fall'.

¹³ Vö. *Nem tudhatom...*

¹⁴ Vö. „Ágyudörej közt? Üszkösödő romok, árva faluk közt? / Írok azért, s úgy élek e kerge világ közepén, mint / ott az a tölgy él; tudja, kivágják, s rajta fehérlik

Az emberiség gyakorta egy ellentétes folyamaton megy keresztül, vagyis 'elembertelenedik', troglodita állapotba süllyed a háborúban. Nem csak Radnóti költészetében,¹⁵ hanem már az európai első világháborús költészetben is számos példát találunk a katonák troglodita ábrázolására. Ez főképp abból ered, hogy az első világháborút a nyugati fronton a földbe ásott lövészárkokban vívták, vagyis sárban, koszban, hidegben, rágcsálókkal körülvéve, gyakran tetvesen.¹⁶

s országok útjait; bíbor parázson,
ha kell zuhanó lángok közt varázslom
majd át magam, de mégis visszatérek;
ha kell, szívós leszek, mint fán a kéreg,
s a folytonos veszélyben, bajban élő
vad férfiak fegyvert s hatalmat érő
nyugalma nyugtat s mint egy hűvös hullám:
a 2 x 2 józansága hull rám.

e correrò le strade dei paesi, attraverso la porpora
delle braci
e le fiamme pioventi, se è necessario,
per incantesimo forse, ma ritornerò,
se sarà necessario sarò ostinato come la scorza
dell'albero,
nel perenne pericolo mi calmerà
la calma degli uomini rozzi che vivono nel
difficile, la calma che vale
come arma come forza come una fresca ondata:
e mi ricade addosso il buon senso del due per due...

the highways of countries! – on coals of fire,
if needs must, in the falling of the pyre,
if all I have is magic, I'll come back,
I'll stick as fast as bark upon an oak!
And now that calm, whose habit is a power
and weapon to the savage, in the hour
of fate and danger, falls as cool and true
as does a wave: the sober two times two.

A versalany folyamatosan határhelyzetben s ennek ellenére él, mégsem adja fel a reményt, elhatározza, hogy szívós lesz, „mint fán a kéreg”, ha ennek árán visszatérhet hitveséhez.

A vers záró szakasza a külső káosszal szembeni józanság eszményi érvényesülését reprezentálja: „s a folytonos veszélyben,

/ bár a kereszt, mely jelzi, hogy arra fog irtani holnap / már a favágó, – várja, de addig is új levelet hajt.” (*Első ecloga*)

¹⁵ Fekszem a deszkán, férgek közt fogoly állat, a bolhák / ostroma megmegujúl, de a légersereg elnyugodott már. (*Hetedik ecloga*)

¹⁶ Vö. Wilfred OWEN, *The Show*; Charles SORLEY, *A Hundred Thousand Million Mites* stb.

bajban élő / vad férfiak | fegyvert s hatalmat érő / **nyugalma** | **nyugtat** | s mint egy hűvös hullám / a 2 x 2 józansága hull rám”.

E szakasz mindkét célnyelvben bizonyos mértékben ellenáll a fordításnak. Az angol változat hűebben adja vissza az eredeti képsorozat hatását, ennek ellenére azonban, mint ahogy az előző versszakban is, elveszik a beszélő szubjektív szerepe. Az olasz műfordítást néhány alliteráció is gazdagítja, de hiányzik belőle Radnóti kommunikatív képessége. A magyar szakaszban két alliteráció s egy figura etymologica hatásához társul a zöngés-zöngétlen mássalhangzók 'f', 'j', 'ʃ', 'v' ismétlődése. Az 'f' és 'h' réshangok, valamint a magánhangzók ismétlődése akusztikailag is a folytonosság érzetét fokozza. Hasonló hanghatást ér el az olasz fordító a 'perenne pericolo' szó szerkezet figura etymologicájával, valamint az 'e' és a kemény hangzást adó 'p', 'd', 'k' zárhangok (plozívák) ismétlődésével:

nel perenne pericolo mi calmerà

la **calma** degli uomini rozzi **che** vivono nel difficile, la **calma che** vale
come arma **come** forza **come** una fresca ondata:
e mi ricade addosso il buon senso del due per due...

A fordító a józanság érvényesülését a 'k' ismétlődésével, kemény, kopogó hangzásával párosítja, mely tisztán tagolja, ütemezi az utolsó sorokat. A folytonosság érzetét pedig elsősorban az utolsó előtti sorban az 'a', 'e' és 'o' magánhangzók ismétlődése adja vissza:

come^arma come forza | come^una fresca^ondata:
o a a o e o a | o u a e o a a
e mi ricade^addosso^il buon senso del due per due...

Akusztikai szempontból az angol fordítást, néhány alliteráción kívül, a végrím és belső rímek jelenléte gazdagítja ('habit' – 'savage'; 'power' – 'hour'; 'fate' – 'danger' – 'wave'; 'cool' – 'true' – 'two'). A vers mondanivalója ebben a verzióban egészül ki a legkevésbé komplementer hanghatásokkal.

A szókészlet szintjén az olvasó felfigyelhet egy-egy szóismétlésre;¹⁷ de érdekesebbnek tűnnek a gyakori paronomáziák – mint például az első versszakban a „hallgató világok” szókapcsolat s a „hallgatók” ige. Ehhez a szemantikai mezőhöz tartozik a „néma” melléknév s a „némán” határozószó. A harmadik versszakban az „ősz” főnév s az „őszül” ige fűződnek össze. Az olasz műfordításban csak az ’autunno’, „ősz” főnév ismétlődését jegyezhetjük fel, az angol változatban pedig még ez az egyszerű alakzat is elvész. A negyedik versszakban feljegyezzük a „csodákban” főnév és a „csodáltam” ige kapcsolatát, s ennek sikeres fordításait: ’miracoli’/’ammirando’ és ’miracles’/’amazing’.

A „bombák [...] zuhanni vágytak” –¹⁸ az állítás expresszivitását csak fokozza a „zuhanó lángok”-szerkezet. Az olasz a ’piovere’, ’esni’ igét használja, a valószínűleg megfelelőbb ’precipitare’ ige helyett. Az „élek” és „élő” igealakok még erősebben összekötik a két versszakot, az angol változatban csak egy alak, az ’I live’ marad meg. A ’ricadere’ és ’piovere’ igék szójátéka igen hatásos, az angol változat szerkezete viszont a ’fall’ ige és főnév ismétlődésére épül.¹⁹

Végül, de nem utolsó sorban, a „bombázórajok” összetétel és a „bombák” szó közötti részleges ismétlődés az olasz ’squadre di bombardieri’/’le bombe degli aerei’ és az angol ’the echelons of bombers’ wings’/’bombs’ változatban is változatlan.

A verset uraló mozgás fentről lefelé irányuló esés, zuhanás, ami nem csupán mentális, fizikai is. A textus azoknak az elemeknek a dichotómiájára épül, melyek egyrészt a múlt nyugalját, másrészt a valóságba visszatérítő emberi szenvedést szemléltetik.

¹⁷ A *lívös* ‘fresche’/’fresca’ és 1cold’/1cool’ melléknév először az első versszak végén, majd az utolsó versszak végén jelenik meg. Mindkét esetben a higgadság funkciójára összpontosítja a figyelmet. További két ismétlődő melléknév a *vad* ’selvaggi’/’rozzi’ és ’wild’/ és a *szép*. A *hitves*, a *szem*, az *út* és az *álmom* főnevek, a *messze* határozószó; az *eltalál* s *remél* igék is megkettőzve szerepelnek a versben.

¹⁸ La traduzione letterale sarebbe ’precipitare’.

¹⁹ i) ’now you have fallen in // to that deep well of teenage dreams again?’; ii) ’But now I fall awake to real life’; iii) ’And Fall comes’; iv) ’The bombs must fall’; v) ’In the falling of the pyre’; vi) ’Falls as cool and true // as does a wave: the sober two times two’.

A vers feszültsége a hitveshez való odatalálás reményének és a halál gondolatának tragikus összjátékán alapul.

Radnóti Miklós munkásságában egyre fontosabb szerepet játszott a műfordítás, mely élete utolsó éveiben a szellemi ellenállás egyik kifejezőeszközévé vált; a háborús évek alatt számos antifasiszta verset is fordított. Műfordításainak nagy része 1943-ban az *Orpheus nyomában* című kötetben jelent meg. Az *Ikerék hava* című naplójában a műfordítás művészetéről is szót ejt:

„A sor²⁰ valóban tetszett Jeannak²¹, elismételtette velem, utánam mondta, füttyentett, de aztán kijelentette, hogy az ilyesmi már önálló alkotásszámba megy, nem fordítás, mert nem pontos, nem hű.

– S a hűség a fontos – emelte fel a mutatóujját –, s ezért nem lehet formában fordítani. Formahűség! Add vissza a spondeuszt is a sorban, ne legyen szebb, hű legyen, ha már... Mi pontosak vagyunk, nem csinálunk tréfákat az idegen verssel, hűségesen elmondjuk franciául.

– Hűségesen? Forma nélkül? Hát lehet hű egy formátlan vers? A forma fontos, fiam. Az érint szíven! Egy alliterációt sem sikkaszthatsz el a versből. Mit? hogy ez lehetetlen, ez igaz. De az eredetivel egyenértékűt adhatsz. Egy későbbi sorban pótolhatod azt, amit egy előbbiben elmulasztottál, a vers egésze nem szenved akkor! Az más lesz? Mit nem értesz? Magánügy? Kérlek.

Mormogott maga elé valamit [...]”²²

Radnóti Miklós költészete természetesen táplálkozott műfordítói munkásságából is, melyben külön hangsúlyt fektetett nemcsak a tartalmi, hanem a szigorú formahűségre, valamint a hangulati megfelelésekre is. Radnóti verseinek elemzésekor, fordításakor tehát egyáltalán nem érdektelen a költő műfordítói munkájának figyelembe vétele.

²⁰ Cfr. „míg kopogó fapohár járta a víg lakomán.” (TIBULLO, Liber I, 10).

²¹ Jean CITADIN

²² *Ikerék hava* = RÉZ Pál szerk., *Radnóti Miklós művei*, Bp., Szépirodalmi, 1976, 567–568 (Nagy klasszikusok).

A *Levél a hitveshez* esetében a műfordítóknak meg kellett küzdeniük a költemény sokrét(eg)ű szerkezetével, szembesültek a kulturális és nyelvi sajátosságokból adódó különbségekkel, s munkáikat eltérő megoldásokkal gazdagították. Az olasz verzió esetében nagyobb hangsúlyt fektettek a képek és a hanghatások expresszivitásának átmentésére, másrészt az angol verzió nagyobb figyelmet fordított a metrikai forma megőrzésére, mely a történelmi kontextusban ideológiai jelentéssel bír.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BORI Imre, *Radnóti Miklós költészete*, Novi Sad, Forum, 1965.
- FERENCZ Győző, *Radnóti Miklós élete és költészete. Kritikai életrajz*, Bp., Osiris, 2005.
- FÓNAGY Iván, *A költői nyelvről*, Bp., Corvina, 1999.
- MONTELLA, Clara, 'Fenomenologia della traduzione poetica' = M. G. SCELFO (a cura di), *Le questioni del tradurre: comunicazione, comprensione, adeguatezza traduttiva e ruolo del genere testuale*, Atti del Convegno, Forlì, Università di Bologna, 29 Novembre – 1 Dicembre 2001, Edizioni Associate – Edizione Internazionale, Roma, 2001, 252–260.
- NEMES István *Radnóti Miklós költői nyelve*, Bp., Akadémiai, 1979.
- OZSVÁTH Zsuzsanna és Frederick TURNER szerk., *Radnóti, Miklós, Foamy Sky, The Major Poems of Miklós Radnóti, A bilingual edition.*, Bp., Corvina, 2002.
- POMOGÁTS Béla, *Radnóti Miklós*, Bp., Gondolat, 1977.
- RÉZ Pál szerk., *Radnóti Miklós művei*, Bp., Szépirodalmi, 1976.
- SILVESTRI, Domenico: „Linguistica ‘contestuale’ e traduzione come operazione interlinguistica” = *Rivista Italiana di Linguistica e Dialettologia*, 1–2, 1999–2000, 89–102.
- SILVESTRI, Domenico: 'Analisi linguistica della poesia: Premesse e presupposizioni per una traduzione poetica' = M. G. SCELFO (a cura di), *Le questioni del tradurre: comunicazione, comprensione, adeguatezza traduttiva e ruolo del genere testuale*, Atti del Convegno, Forlì, Università di Bologna, 29 Novembre – 1 Dicembre 2001. Edizioni Associate – Edizione Internazionale, Roma, 2001, 234–251.
- TOTI, Giani szerk., *Radnóti, Miklós, Ero fiore sono diventato radice*, Roma, Edizioni Fahrenheit 451, 1995, 79–80.

TARTALOM

RADNÓTI MIKLÓS: <i>Levél a hitveshez</i>	7
--	---

ÚT

VILCSEK BÉLA: Radnóti-legendárium	
Abdai feljegyzések (2009. szeptember 25–27.)	11
NYILASY BALÁZS: A pasztorál, az idill és a <i>Levél a hitveshez</i>	32
MOZER TAMÁS: Versek a „sziklás hasadékból”.	
Radnóti és Bettelheim	40
MEZŐSI MIKLÓS: A relegatiótól a lágerig:	
haza(t)ér-e a költő és a levél? Radnóti halál-	
költészetének „aranykori” olvasatához	46
ÁSVÁNYI ILONA: „Már őszi is. Az ősz is itt felejt még?”	
– „halál kísértő félelmei” között	61

VERS

BOKÁNYI PÉTER: „Álom”, „csodákban”, „varázslom”	75
VÉGH BALÁZS BÉLA: Levél (Veresmartról) a hitveshez	80
SZITÁR KATALIN: Az éber lét útján a vershez	86
STURM LÁSZLÓ: Az enyhítő képzelettől a megtartó jellemig.	
Radnóti Miklós: <i>Levél a hitveshez</i>	98
ODORICS FERENC: Az önmegszólítás teljessége	104
LÁNG GUSZTÁV: Levél két ecloga között	115
TÓZSÉR ÁRPÁD: A lélek hossza. Az emlékezés mint létmód	
Radnóti Miklós <i>Bori notesz</i> ének néhány darabjában,	
különös tekintettel a <i>Levél a hitveshez</i> című versre	122

HORVÁTH KORNÉLIA: (Sem) emlék, (sem) varázslat? A „józsanság” értelmezési lehetőségei a <i>Levél a hitveshez</i> című versben	131
FÚZFA BALÁZS: A szelídség retorikája	143
NAGY MÁRTON KÁROLY: „Hát hallgatok...” Nyelv- tapasztalat és nyelvválság a <i>Levél a hitveshez</i> ben	149
FARAGÓ KORNÉLIA: A teoretikus érzékek térideje. Radnóti Miklós: <i>Levél a hitveshez</i>	160

MÁSOK

PAPP JUDIT: „...s te messze vagy”. A <i>Levél a hitveshez</i> összevetése a vers angol és olasz fordításaival	169
SZ. TÓTHI GYULA: A hexameter mint összekötő akadály. A <i>Levél a hitveshez</i> francia fordításáról	187
BÁNYAI JÁNOS: Radnóti Miklós versei Danilo Kiš tolmácsolásában – különös tekintettel a <i>Levél a hitveshez</i> fordítására	199
ANTONIO DONATO SCIACOVELLI: Epistola erotico-bellica	210
ELIISA PIHKÄSALO: „A 2 x 2 józsansága” mámorában	215

KÉSŐBB

SIRATÓ ILDIKÓ: Szerelem háború idején. Gondolatok az <i>Egy szerelem három éjszakája</i> és a <i>Levél a hitveshez</i> kapcsán	227
POIGÁR TIBOR: Az „átlátszóan tiszta” költőre emlékezve. Adalékok Radnóti életéhez, költészetéhez és abdai kultuszához	239
SZ. TÓTH GYULA: Versmondás a költőhöz	239
SOMOGYI GYÖRGY: A teremtett szépségek fényei. Horváth István festményeiről	253

ÉS

PAP KINGA: Radnóti az irodalompedagógiában és az irodalomtankönyvekben	259
BOLDOG ZOLTÁN: Kétségek a Radnóti-versek taníthatósága körül. A kompetencia-alapú oktatástól a tolerancia-alapú oktatás felé (provokatív kérdésfelvetések)	270
KAPILLER SAROLTA: A <i>Levél a hitveshez</i> tanítása drámapedagógiai eszközökkel	276
FENYŐ D. GYÖRGY: Ötletek és gondolatok a <i>Levél a hitveshez</i> tanításához	283
GORDON GYÓRI JÁNOS: Középiskolás tanulók Radnóti-képe	300
VILCSEK BÉLA: Zárszó	319
ESZLÁRI NÓRA: Abdán – R. M. emlékére	322
KULCSÁR JÁNOS: Abdán, hol ősz van újra	324
A 12 legszebb magyar vers-program	325
A 12 legjobb mondat	327

A 12 LEGSZEBB MAGYAR VERS-PROGRAM HONLAPCÍME:

www.tizenketlegszebbvers.hu

MELÉKLET:

Horváth István *Hol fűzfák ölelik át a napot* című festménye,
mely Radnóti Miklós meggyilkoltatásának közeli környékét ábrázolja

*

Az alábbi linken pedig megtekinthető Magyar Televízió *A Nagy Versmondás 5.*
című filmje, amely Abdán készült 2009. szeptember 25-én, amikor mintegy
600 abdai, győri, kónyi és körmendi diák és tanár együtt elmondta
Radnóti Miklós *Levél a hitveshez* című versét JORDÁN TAMÁS vezényletével
(szerkesztő: NYITRAI KATA, rendező: FAZEKAS BENCÉ):

További Nagy Versmondások (szintén 25 perces filmek):

Pilinszky János: *Apokrif* (Szombathely 2008. április 17.)
<http://www.nyugat.hu/tartalom/video/4>

Arany János: *Szondi két apródja* (Drégelypalánk, 2008. szeptember 26.)
<http://www.mtv.hu/vidcotar/?id=33500>

Babits Mihály: *Esti kérdés* (Esztergom, 2009. április 24.)
<http://vidcotar.mtv.hu/?k=A+nagy+versmond%C3%A1s>

*

Kiadja a 2006-ban Vas megyei Prima-díjra jelölt SAVARIA UNIVERSITY PRESS

ALAPÍTVÁNY (sup@btk.nyme.hu) ■ Borítóterv: SCHEFFER MIKLÓS

■ Az első fedélen a *Levél a hitveshez* kézírata látható Radnóti Miklós

Bori noteszéből ■ A szövegeket CSUTI BORBÁLA gondozta ■

Nyomdai előkészítés: H. VARGA TÍMEA ■ Nyomdai munkák:

BALOGH ÉS TÁRSA, Szombathely, Károli Gáspár tér 4. ■

ISBN 978-963-9438-91-0 Ö (A tizenkét legszebb magyar vers)

ISBN 978-963-9882-49-2 (A tizenkét legszebb magyar vers 5. – *Levél a hitveshez*)